

Положение, име, граници, пространство и административно дѣленіе на Дели-ормана

отъ В. Мариновъ

Голѣмъ дѣлъ отъ източната часть на Дунавската столова земя или по-точно на Дунавската плоча¹⁾ се заема отъ областъта Дели-орманъ. Той днесъ е най-крайната северозточна българска областъ. Днешната неестествена политическа румъно-българска граница минава презъ срѣдата му и го разкъсва на две половини. Голѣми части отъ Дели-ормана, главно отъ Силистренско, Аккѣдънларско, Тутраканско и Добричко, оста-наха въ предѣлитѣ на Румъния споредъ Букурешкия миренъ договоръ отъ 1913 год.

Дубровничанинътъ Павелъ Джорджичъ презъ 1595 год. въ една своя записка до седмиградския князь Ст. Батори ни съобщава, че „следъ Добруча иде областъта Дели-орманъ, наречена така отъ голѣмитѣ и високи лесовете, съ които е обрасла“²⁾.

К. Иречекъ въ работата си „Нѣколко бележки върху остатъцитѣ отъ печенези, кумани, както и върху тѣй нареченитѣ народи гагаузи и сургучи въ днешна България“, Пер. сп., г. седма, кн. XXXII и XXXIII, стр. 219, казва за името на Дели-ормана следното: „забележително е съпадението на едно турско име на мѣстности отъ дветѣ страни на Долни Дунавъ, въ България и Влахия, което османски и кумански означава „луда“ или „дива гора“ — първобитенъ лесъ“. По-нататъкъ срѣщаме: „въ насре-щната Влашка равнина едно мѣсто между устието на Алута и Веде носи название „Телеорманъ“; за жалость, казва Иречекъ, нѣмамъ материалъ на рѣка, за да проследя това име исторически, както трѣбва. Сжщото ясно наумява куманското „тели“, за осман-ското — „дели“ и за неговото куманско произхождение се говори на едно мѣсто у Киннамось“.

Проф. Ст. Романски въ своя трудъ „Народописна карта на нова Ромънска Добруджа“, сп. на Бълг. академия на наукитѣ, кн. XI, 1915 г., стр. 46, ни съобщава: „Турското име на тази областъ, Дели-орманъ („луда гора“ = „девственъ лесъ“), което се срѣща и презъ Дунава въ Влашко, като име на рѣка и окръгъ Teleorman, е известно (Teleorman) още преди дохождането на османскитѣ турци“.

Напоследъкъ проф. Ст. Младеновъ се изказа, че името Дели-орманъ, може да е било изпърво куманско, защото отвѣдъ Дунава, въ Влашко, се срѣща тѣкмо форма Teleorman съ по-старинното куманско t вмѣсто d въ началото³⁾.

Отъ изложеното до тукъ се вижда, че името Дели-орманъ може би не е отъ турски произходъ, както обикновено се приема, а отъ кумански произходъ.

Границитѣ на Дели-ормана презъ различни времена се схващали различно.

¹⁾ Д-ръ Ст. Бончевъ, Обяснение на листа Царибродъ отъ геоложката карта на България, м. 1:126,000. Унив. библиотека № 100/1930 г., стр. 19.

²⁾ М. Дриновъ, Историческо освѣтление върху статистиката на народноститѣ въ източ. часть на Българското Княжество. Пер. сп., кн. VII, стр. 18.

³⁾ Печенези и узи-кумани въ Българската история, въ Бълг. ист. библ., год. IV, томъ I, стр. 131.

Павелъ Джорджичъ, който ни посочва приблизително границитѣ на Дели-ормана, поставя въ него градоветѣ: Sciumgna (Шуменъ), Prislavo (Преславъ), Krosgrad (Разградъ), Cirvenigi (с. Чѣрвенъ при Русе), Rusti (Русчукъ), Doristar или Silistria¹⁾.

Пътешественикътъ Отвиновски пише, че като миналъ Балкана на пътъ за Одринъ и Цариградъ, спрѣлъ на 11 августъ 1559 г. задъ Дели-орманъ²⁾. А другъ пътешественикъ, Войцехъ Мясковски, пише, че следъ като миналъ Балканитѣ, отъ които се виждало Черно море, „после чакъ до захождането минавахъ, казва той, презъ голѣма гора думана Делиурманъ“³⁾.

И двамата пътешественици, значи, поставятъ Дели-ормана задъ Балкана, нѣкъде около гр. Айтосъ, споредъ В. Мясковски — „Хайдосъ“.

Въ карта на S-г Rizzi Zanoin: „Carte de la Partie Septentrionale de L'empire Ottoman contenant la Crimé, la Moldav, la Kalokol, la Bulgarie avec la nouvelle Russie и пр. отъ 1774 г. — Дели-ормана е поставенъ въ Северна Добруджа.

Въ картата на С. F. Weiland: „Das Osmanische Europa oder die Europäische Türkei“ отъ 1826 г. — Дели-орманъ е поставенъ между Акъ-Ломъ и Кара-Ломъ.

Въ географската и картографска литература до днешенъ день не сж посочени точнитѣ граници на Дели-ормана, вследствие на което нѣмаме ясна представа за неговото географско положение; като резултатъ на това срѣщаме погрѣшно да се пише и говори, напр., че градоветѣ Разградъ, Шуменъ, Нови-Пазаръ и пр. влизали въ Дели-ормана, че на сев.-западъ граничалъ съ Дунава, а на юго-изтокъ съ Черно море и пр.

Напоследъкъ проф. Георги Бончевъ, въ своя трудъ: „Геологични-хидрологични изучавания на Дели-ормана въ връзка съ водоснабдяването на безводнитѣ му краища“, въ Годиш. на Соф. университетъ, физико-математ. факулт. кн. XIX — 1922—23 год., ч. I, ни посочи по-точно границитѣ на Дели-ормана въ българскитѣ предѣли; тѣ не сж описани, а само нанесени съ цвѣтна боя на приложената карта съ м. 1:126,000. Естествено, границитѣ отъ проф. Г. Бончевъ сж поставени съ огледъ на неговитѣ геологични проучвания, следователно можемъ да ги наречемъ геологични, но не и географски, защото включватъ области вънъ отъ Дели-ормана.

Отъ лѣтото на 1928 год. до днесъ се стремя да опредѣля границитѣ на Дели-ормана въ сегашнитѣ предѣли на България. Обиколилъ съмъ за тази цель всички села по неговата периферия и опредѣлихъ кои сж дели-ормански и кои недели-ормански, споредъ схващанията на мѣстнитѣ жители турци и българи, а освенъ това съмъ посетилъ и изучилъ антропогеографски всички дели-ормански села и махали на брой 134.

Като имамъ предвидъ следнитѣ съображения: 1) даннитѣ отъ мѣстната народна номенклатура, и 2) чисто специфичнитѣ географски и ландшафтни особености, смѣтамъ че границитѣ на Дели-ормана въ сегашнитѣ български предѣли сж следнитѣ.

Североизточната граница на Дели-орманъ не е нищо друго, освенъ днешната политическа граница между България и Ромъния, която започва с. и. отъ с. Гюведже и българското с. Сѣново (сега въ Ромъния), пресича Тринжова кулакъ (долъ) и се отправя по дѣсния брѣгъ на Юртлукъ-кулакъ (селищенъ долъ) съ посока с. з. — ю. и., после, пресича Домусчу-кулакъ (свински-долъ) и извира надъ с. Джаферлеръ въ с. и. посока. Следъ това, пакъ продължава въ ю. и. посока, като с. и. отъ с. с. Кара-коджаларъ, Юнузларъ, стига селото Шереметъ-къой; по-нататъкъ слиза въ долината на р. Демиръ-баба и следъ 1.5—2 клм. северно отъ с. Ени-Балабанларъ се покачва по дѣсния ѝ брѣгъ и про-

¹⁾ М. Дриновъ, цит. съч., стр. 18.

²⁾ Х. Кесяковъ, Стари пътувания презъ България 1557—1569 г., Пер. сп., кн. XXI—XXII, 1887 г., стр. 340.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 344.

дължава северно от селата Ески-Балабанларъ, Салладънъ-къой, Кадъръ, Юклий и Ферхатларъ. Подъ последното село прави голѣмъ завой въ българска територия, за да остане въ Ромъния голѣмото българско с. Рахманъ-Ашиklarъ, следъ което границата взема право източна посока, минава само северно отъ с. Чобанъ-Насуфъ и потъналото въ буренаци и храсталаци нѣкогашъ тѣй много оживеното шосе Шуменъ — Силистра. Границата следъ това изведнѣжъ извира право на югъ, минава източно на 1.5 км. отъ с. Шарвий и слиза въ Кана-гьоль-дере, върви по самата долина, минава надъ с. Махмузлий и продължава право на ю. и., като пресича северно отъ с. Кючукъ-Ахметъ долината на Хърсовската рѣка и надъ с. Печелий слиза близо до с. Гьокче-дъоллюкъ, прехвърля дола на Кара-агачката рѣка и спира на дѣсниятъ брѣгъ.

Югоизточната граница на Дели-ормана следи плоското било на Сърта (баира) откъмъ дѣсниятъ брѣгъ (тераса) на Кара-агачката рѣка. Тукъ е вододѣла между дели-орманскитѣ, провадийскитѣ и черно-морски — варненски рѣки. По-нататъкъ тя минава западно отъ с. Вълчи-долъ (желѣзопѣтна станция на линията, клонъ за границата, Гебедже—Оборище) и източно отъ с. Акъ-коюнъ, отъ което започва юго-западната граница на Дели-ормана. Така, че голѣмото с. Вълчи-долъ, цѣлата желѣзопѣтна линия Гебедже — Оборище, прочутата мѣстность Дикили-ташъ, тази на Батовската рѣка, изобщо, Варненска околия е вънъ отъ Дели-ормана.

Югозападната граница следи плоския грѣбъ на вододѣлнитѣ височини, продължение отъ Сърта между дели-орманскитѣ рѣки и провадийскитѣ лѣви притоци, като минава южно отъ с. с. Шадж-къой, Елиасъ-факъ и прочутото въ българската история село Сюлеманъ-къой, гдето бѣ намѣрена колоната съ Омортаговия надписъ; следъ това, границата поема билото на гористия Стана-баиръ съ посока ю. и. — с. з. и минава западно отъ голѣмото с. Мурадаларъ. Северно отъ с. Клиседжикъ прави голѣмъ завой, пресича р. Ири-дере (Крива рѣка) и се покачва надъ с. Войвода-къой по Сърта или Ортамахленската седловина — наречена така погрѣшно отъ Шкорпилъ. Това сж въ сжщность общоизвестнитѣ и най-лични Дели-ормански височини. По-нататъкъ границата върви по плоското гърбище на Сърта между с. Войвода-къой и с. Ахларъ, гдето има седловина — стѣпално понижение, по което продължава границата до с. Ени-къой, западно отъ с. Ортамахле. Тукъ тя достига желѣзопѣтната линия Каспичанъ—Разградъ—Русе. Селата южно отъ Ахларо-войводакъойския баиръ — Сърта, като самото с. Войвода-къой и с. с. Имрихоръ, Плиска (Абоба), Казлъ-кая, Калайджи, Каиль-дере, станцията Шайтанджикъ и пр. сж вънъ отъ Дели-ормана и спадатъ споредъ схващането на мѣстнитѣ жители къмъ „Овата“ (полето).

Отъ с. Ени-къой все по плоското било на вододѣла между кжситѣ дѣсни притоци на р. Бѣли Ломъ и дели-орманскитѣ рѣки и сухи каньонopodobни долини дели-орманската граница върви въ северо-западна посока, като дори съвпада съ самата желѣзопѣтна линия и презъ гара Ашиklarъ, спирка Омортагъ, южно отъ с. Душубакъ стига гара Разградъ. Самиятъ градъ Разградъ е 2.5—3 км. южно отъ границата на Дели-ормана, следователно той е вънъ отъ Дели-ормана; той е въ порѣчието на р. Бѣли-Ломъ.

Отъ гара Разградъ нататъкъ югозападната граница сжщо следва желѣзопѣтната линия, като оставя селата Касъмъ-куюджукъ и Килли-куюджукъ въ Дели-ормана, а Зинджирли-куюджукъ вънъ отъ него, следъ което минава презъ спирка Топчий и спира на гара Сѣново.

При гара Сѣново е началото на Куртъ-орманъ-дере, което има общо взето право северна посока и което стига Дунава къмъ Тутраканъ. Лѣвиятъ високъ брѣгъ — тераса на Куртъ-орманъ-дере образува северозападната граница на Дели-ормана. Тази граница прави отначало една чупка къмъ западъ, следъ което минава източно отъ с. Бей-аланъ и между с. с. Съртъ-аланъ-хасъ и Тетово и все по гърбището на Куртъ-

орманския хълмъ, презъ държавната гора „Остъръ мечъ“, между с. Юрюклеръ и с. Черешево, край с. Юперъ и западно отъ с. Гюведже, свършва на румъно-българската граница южно отъ с. Сѣново. Така, пространството между Дунава и Куртъ-орманския хълмъ, наречено отъ мѣстното население Елията т. е. полето, равнината, е вѣнъ отъ хълмистия Дели-орманъ.

Отъ така прокаранитѣ граници Дели-ормана се очертава като единъ право жгълникъ съ основа, която има ю. и. — с. з. посока, и съ височина, която има ю. з. — с. и. посока

Астрономическитѣ граници на Дели-ормана сж: най-западна точка е на $26^{\circ} 20' 8''$ из. д. отъ Гринвичъ, най-източната — на $27^{\circ} 22' 4''$ из. д. отъ Гринвичъ, най-северната — на $43^{\circ} 54' 56''$ с. ш. и най-южната — на $43^{\circ} 26' 40''$ с. ш.

Пространството на Дели-ормана възлиза на 2,400 кв. клм. Така както го очертахме, той заема части отъ три окржга: Русенски, Шуменски и Варненски и обхваща само частъ отъ двата типа селища — села и махали (градове въ Дели-ормана нѣма) отъ околитѣ: Разградска; Балбунарска, Шуменска, Новопазарска и Провадийска; единствено Кеманларска околия изцѣло влиза въ Дели-ормана¹⁾.

Отъ Разградска околия влизатъ въ Дели-ормана селата: Ашикларъ съ гара Ашикларъ, Демирджилеръ, Софуларъ, Голѣма-ада, Махзаръ-паша-теке, Дикили-ташъ, Душубакъ, Калово, Кара-арнаутъ, Килли-куюджукъ, Касъмъ-куюджукъ, Липникъ, Топчий и Черковна — всичко 14 села.

Отъ Балбунарска околия: Балбунаръ, Дрѣново, Балбунаръ-ендже Глоджово — най-голѣмото село въ Дели-ормана, споредъ преброяването отъ 1926 г. — 4,206 ж., Гюзелдже-аланъ, Узундже-аланъ, Джаферлеръ, Джеферово, Къшла-къой, Мусатчиларъ, Гюведже, Касчиларъ, Настрадънъ, Съртъ-аланъ-кълъчъ, Съртъ-аланъ-хасъ, Шереметъ-къой, Юнузларъ, Кара-коджаларъ, Бунаръ-Бешевли, Орманъ-Бешевли, Юрюклеръ — всичко 21 село.

Отъ Кеманларска околия: Абдулъ, Кълъчъ, Арсланъ, Голѣма-кокарджа, Малка-кокарджа, Кълъчъ-шерманъ, Дурачъ съ Ески-махле, Завѣтъ, Кара-Михалъ, Димитрово (Демиръ-баба-теке), Кеманларъ, Голѣмъ-Торсунъ, Куванджиларъ, Малкъ-Торсунъ, Кадъръ, Салладънъ, Ферхатларъ съ махалитѣ — Османъ-махле, Орта-махле, и Кабуларъ-махле, Юклий съ х. Камберъ-махле, х. Коста-махле и Омурската махла, частъ отъ с. Омуръ, останало отаткъ границата въ Румъния, Хюсеинлеръ, Акчеларъ, Ени-Балабанларъ, Ески-Балабанларъ, Мумджиларъ, Юсуфъ-ханларъ, Подайва, Хебибъ, Хърсово, Юнузъ-абдалъ и Муса-баба-теке — всичко 35 села и махали.

Отъ Шуменска околия: Айдогду, Ашиково, Емберлеръ, състояще се отъ махалитѣ — Ембие-сакалж, Ембие-скендеръ и Ембие-солакъ, Ташкънъ, Гюргенлие, Кара-башлж, Буюклу, Кьоклюджа, Топалъ, Шарвий, Даулджиларъ, Салтъкларъ, Чобанъ-Насуфъ, Хасанъ-махле и Ясенково — всичко 18 села и махали.

Отъ Новопазарска околия: Бешъ-тепе, Крива-рѣка, Гюллеръ, Дойранларъ, Софуларъ, Дживелъ, Кючюкъ-Ахмедъ, Кусъ, Силистра-Бохчаларъ, Шумну-Бохчаларъ, Махмузлий, Кулаково, Сакаръ-тепе, Сенебиръ, състояще се отъ махалитѣ — Ахларъ, Есѣ и Джерджи, Омарчево, Становецъ (Юруклеръ), Чулфаларъ, Язла, Хърсово, Карагьозлеръ и Чанакчие — всичко 21 села и махали.

И отъ Провадийска околия: Печелий, Бурханларъ, Арапларъ, Писарево (Язджи-къой), Чалкъларъ, Пунарлий, Караджа-отъ, Казълджиларъ, Капуджи-махле, Гьокчедьоллюкъ, Караманлий, Дерай-къой, Кара-агачъ, Хамбърлъкъ, Ени-къой, Акъ-коюнъ, Махалъчъ, Шадж-къой, Юнусъ-бунаръ, Касъмларъ, Елесъ-факж, Сюлеманъ-къой, Гьочери, Беджене и Мурадаларъ — всичко 25 села.

¹⁾ Всички селища на Дели-ормана не сж отбелязани въ приложената карта.

